

**дефектолошка стручно-научна
проблематика**

**СПРОВЕДУВАЊЕ НА
ИНТЕГРАЦИЈАТА НА ДЕЦАТА СО
ПОСЕБНИ ОБРАЗОВНИ ПОТРЕБИ
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

Љујчо АЈДИНСКИ

Филозофски факултет
Институт за дефектологија

Резиме

Интеграцијата на децата со посебни образовни потреби, како во светот така и во Македонија, е почната. Појдовна основа за успешна интеграција првенствено се детерминира од определувањето кои деца со посебни образовни потреби може да се интегрираат и од тоа што се подразбира под интеграција. Во трудот се елаборираат овие две прашања.

Во Македонија интеграцијата се спроведува низ Клиничкиот, Едукативниот и Социо-економскиот дел од Современиот систем за рехабилитација. Спроведени се неорганизиран и организирани интегративни активности **пред** и **по** донесувањето на меѓународните документи. Сето тоа е елаборирано во трудот.

Адреса за кореспонденција:

Љујчо АЈДИНСКИ
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филозофски факултет
Институт за дефектологија
Бул. „Крсте Мисирков“ бб
1000 Скопје, Република Македонија
Ajdinski@freemail.com.mk

**special education-professional
and scientific issues**

**REALIZATION OF INTEGRATION OF
CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS
EDUCATION IN THE REPUBLIC OF
MACEDONIA**

Ljupcho AJDINSKI

Faculty of Philosophy
Institute of Special Education and
Rehabilitation

Abstract

The integration of children with special needs education has started, both in the world and in Macedonia. The starting point for successful integration firstly is determined by what kind of children with special needs education can be integrated and what integration means. These two issues are elaborated in this paper.

The integration in Macedonia is carried out through the clinical, educational and socio-economic part of the contemporary system of rehabilitation. Organised and unorganised integration activities were carried out **before** and **after** the international documents were made. This is elaborated in the paper.

Coresponding Address:

Ljupcho AJDINSKI
University "St. Cyril and Methodius"
Faculty of Philosophy
Institute of Special Education and Rehabilitation
Bull. "Krste Misirkov" bb,
1000 Skopje, Republic of Macedonia
Ajdinski@freemail.com.mk

Во периодот на организираниот пристап, во трудот се изнесени сите активности во создавањето предуслови за успешна интеграција (изведување различни проекти за интеграцијата, раната интервенција, деинституционализацијата, вонинституционалното згрижување и др).

Врз основа на досегашното искуство, иако скромно, е предложено: **избор на нови алтернативни облици, но не и напуштање на постојните; донесување стандарди и програми; создавање просторни, материјални и техничко-технолошки услови; подготвување на децата и нивните родители; подучување на редовните учители и продолжување со систематско подготвување на дефектолошките кадри за нивно вклучување во интегративните процеси во редовните училишта-сето тоа како предуслов за успешна интеграција.**

Клучни зборови: *интеграција, инклузија, деца со посебни образовни потреби, рехабилитација, деинституционализација*

Појдовната основа за успешна интеграција на децата со посебни образовни потреби, првенствено е детерминирана од **определување на децата** (со посебни образовни потреби) кои може да се интегрираат во редовните училишта како и од **тоа што се подразбира под „интеграција“, кои се нејзините постулати и кои услови и начини треба да се исполнат за таа да успее.**

Кај нас во Правилникот за определување видот и степенот на инвалидноста, што произлегува од класификацијата СЗО, се наведени следните видови и степени на инвалидност:

During the period of organizational approach, the paper includes all the activities in creation of preconditions for successful integration (realization of different projects for integration, early intervention, deinstitutionalization, non-institutional care and so on).

On the basis of previous experience, although modest, the following was suggested to be fulfilled as a precondition for successful integration: **choice of new alternative forms without leaving the existing ones; bringing table of norms, programs; creating facilities as well as material and technical and technological conditions; preparation of children and their parents; training of full-time teachers and continuity of systematic preparation of special teachers staff and their inclusion in the integrative processes in the regular schools.**

Key words: *integration, inclusion, children with special needs education, rehabilitation, deinstitutionalization.*

The starting point for successful integration of children with special needs education, is determined by: **determining children** (with special needs education) for integration in regular schools; and what **“integration” means, what are its postulates and what conditions should be fulfilled for its success.**

Our Rule Book for determining the kind and level of disability, based on the Classification of WHO, states the following kinds or level of disability:

лица со **оштетен вид** (слабовидни и слепи); лица со **оштетен слух** (наглуви и глуви); лица со **пречки во гласот, говорот и јазикот; телесно инвалидни лица; ментално ретардирани** лица (лесно, умерено, тешко и длабоко); лица со **аутизам; хронично болни** лица и лица со **повеќе видови пречки** (комбинирани пречки). (1)

Во излагањето за интеграцијата ќе зборуваме токму за овие лица, односно деца и ќе ги оловуваме со општиот термин **лица со инвалидност**, односно **деца со посебни образовни потреби**.

Состојбата на лицата со инвалидност, односно децата со посебни образовни потреби (бројност, опфатеност со третман, услови за третман и др.), наметна загриженост и заинтересираност во светот. Затоа се ангажираа Обединетите нации и повеќе меѓународни организации, а во рамките на тоа и нашата земја. Се донесоа голем број меѓународни и национални декларации, резолуции, законодавства и стратегии за правата на овие лица.

Во Република Македонија се определвме и изградвме и во практика го спроведуваме интегративниот пристап во рехабилитацијата на лицата со инвалидност низ Клиничкиот дел (детекција, дијагностика и ран третман); низ Едукативниот дел (предучилишно, основно, средно, вишо и високо образование); и низ Социо-економскиот дел (социјализација, интеграција, оспособување, вработување и др.).

Паралелно со развојот на установите за таков третман и подобрувањето на условите за поуспешно работење, во досегашниот период, Република Македонија како членка на ООН и потпис-

people with **damaged sight** (having poor vision and blind); people with **damaged hearing** (hard-of-hearing and deaf); people with **voice, speech and tongue problems**; people with **physical disabilities**; **mentally retarded** people (easy, moderate, hard and deep); **autistic** people; **chronically sick** people; and people with **many kinds of problems** (combined problems). (1)

In this paper on integration, we will discuss about these people, i.e. children and we shall use the general term **persons i.e. children with special needs education**.

The condition of disabled persons i.e. children with special needs education, (number, inclusion with treatment, conditions for treatment and so on) imposed concern and interest in the world. Therefore the UN and a great number of international organizations as well as our country, were engaged in it. A great number of international and national declarations, resolutions, legislation and strategies for the rights of these persons were brought.

In the Republic of Macedonia we determined ourselves for and built up and carried out in practice the integrative approach in rehabilitation of people with disabilities through: Clinical part (detection, diagnostics and early treatment); Educational part (preschool, primary, secondary, high and higher education); and Socio-economic part (socialization, integration, training, employment and so on).

Parallel with the development of the institutions for such treatment and improvement of conditions for more successful work, so far, the Republic of Macedonia as UN member and signer of many international

ничка на многу меѓународни документи за правата на лицата со инвалидност, преземаше и презема мерки, организирајќи нови алтернативни облици за третман на овие лица, слично како во многу други земји во Европа.

Но, пред да ги изнесам нашите искуства од интеграцијата, таква каква што беше спроведувана, треба да дадеме одговор и на второто прашање што го поставивме во почетокот на излагањето. Имено, да одговориме што се подразбира под поимот интеграција? Во врска со тоа, накусо ќе ги изнесеме сосем начелно некои од светските погледи за дефинирањето на интеграцијата, облиците што се применуваат и задолжителните мерки што се преземаат за нејзино успешно спроведување.

A) ДЕФИНИЦИИ ДАДЕНИ ОД СТРУЧЊАЦИ

Од многубројните дефиниции ќе спомеме само неколку:

Содер-1976: Според него, постои физичка, функционална и социјална интеграција:

- Под „**физичка интеграција**“ тој подразбира вклучување на децата со посебни образовни потреби во редовно училиште без потребните комуникации и без заеднички активности со другите деца;
- Под „**функционална интеграција**“ подразбира заедничко спроведување на некои активности под исти услови за користење на иста опрема, простор и програмски содржини од одделни наставни предмети;

documents on the rights of people with disability has taken measures and organized new alternative forms for treatment of these people, similar to other European countries.

But, before I inform you about our experience with integration we carried out, we should give answer to the second question put at the beginning of this paper. Namely, to answer the question what integration means. In this direction, I will briefly present some of the worldwide views for definition of integration, forms which are applied and the compulsory measures undertaken for its successful realization.

A) DEFINITIONS GIVEN BY SPECIALIST

Among numerous definitions, we will mention some:

Soder-1976: According to him there is a physical, functional and social integration:

- As “**physical integration**” he understands inclusion of children with special needs education in regular schools without necessary communications and without mutual activities with the other children;
- As “**functional integration**” he understands mutual realization of some activities under the same conditions for usage of the same equipment, facilities and program contents related to separate school subjects;

- Под „социјална интеграција“ подразбира овозможување и остварување на меѓусебни контакти и комуникација на децата со и без посебни образовни потреби во исто одделение. (2)

Фурнбул и Султа-1979: Според нив, интеграцијата претставува одење кон нови интегративни облици, а не укинување на старите. (3)

Гојко Зовко-1985: Во интеграцијата тој инсистира на почитување принципот на постепеноста, кој бара децата со хендикеп да се вклучуваат во редовните облици, каде што се исполнети најнужните услови, и претставуваат своевидна гаранција, дека овие деца и во новите услови и прилики ќе можат успешно да напредуваат. (4)

Ајдински Љупчо-1996: Интеграцијата, априори, не значи вклучување на сите деца со посебни образовни потреби во редовните одделенија, туку настојување низ разни алтернативни облици и локации, вклучување во редовната средина, според видот и степенот на попреченоста, можностите и способностите на овие деца. (5)

В) ДЕФИНИЦИИ ВО МЕЃУНАРОДНИТЕ ДОКУМЕНТИ

Во Стандардните правила за изедначување на можностите на инвалидните лица (1993) (Правило број 6) е наведено:

- Во ситуации, каде што општиот образовен систем не ги задоволува адекватно потребите на сите деца со инвалидност, треба да се размислува за специјално образование, особено за глувите, слепите и децата со тешка психичка попреченост;

- As “social integration” he understands enabling and realization of mutual contacts and communication of children with and without special needs education in the same class. (2)

Furnbul and Sulta-1979: According to them, the integration means walking towards new integrative forms and not revoking the old ones. (3)

Gojko Zovko-1985: In integration, he insists on respect of the principle of placement that requires children with handicap to be included in regular forms where the most essential conditions are fulfilled, meaning special warranty that these children will be able to develop successfully in new conditions and circumstances. (4)

Ajdinski Ljupco-1996: The integration does not mean inclusion of all children with special needs education in regular classes, but trying through different alternative forms and locations to include them in regular environment, according to the kind and level of disabilities, possibilities and abilities of these children. (5)

В) DEFINITIONS IN INTERNATIONAL DOCUMENTS

In the Standard rules for equalization of possibilities of people with disabilities (1993) (Rule 6) is stated:

- In situations where the general educational system does not satisfy adequately the needs of all the children with disabilities, special education should be considered for deaf, blind and children with hard psycical disabilities;

- Образованието на децата со посебни образовни потреби во редовните училишта, претпоставува вклучување на дефектолог, потребни помагала и соодветни придружни услуги или служби. (6)

Во извештајот на УНЕСКО од Саламанка за специјалното образование (1994), покрај другото, се наведува:

- Секое дете има специфични карактеристики, интереси, способности и потреби за учење. Затоа образовните системи треба да ја земат предвид разноликоста на овие карактеристики и потреби;
- Треба да се обрне особено внимание за потребите на децата и младинците со тешки или со повеќекратни недостатоци. (7)

Ваквата ориентација наметнува голем број алтернативни модели за интеграција на ваквите деца, што се препорачуваат и нудат во стручната литература, а голем дел од нив се применуваат во определени земји во светот, како што се: американскиот, британскиот, германскиот, италијанскиот, шведскиот, словенечкиот, хрватскиот, македонскиот и други модели.

Нема да ги елаборираме овие модели одделно, бидејќи во сите нив се среќаваат речиси истите алтернативни облици, а тоа се: **сместување во редовно одделение без специјална помош; сместување во редовно одделение со дополнителна помош од дефектолог, односно со помош од таканаречените „мобилни дефектолози“; сместување во специјално одделение при редовно училиште; сместување во специјално училиште поврзано со редовно училиште во иста зграда; сместување во специјални училишта-екстерни и со домско сместување.** (5)

- The education of children with special needs education in regular schools mean inclusion of a special teacher, special aids and appropriate supporting services. (6)

In UNESCO Report from Salamanca on special needs education (1994) besides other things is stated:

- Each child has specific characteristics, interests, abilities and needs for learning. That is why the educational systems should take into consideration the variety of these characteristics and needs;
- A special attention should be paid on the needs of children and youth with hard or complex disabilities. (7)

This kind of orientation imposes a great number of alternative models of integration of these children, suggested in the professional literature a great number of them are applied in certain countries in the world, such as: American, British, German, Italian, Swedish, Slovenian, Croatia, Macedonian and other models.

We will not present all of them separately because they all have almost the same alternative forms, such as: **positioning in regular class without special help; positioning in regular class with additional help of special teacher, i.e., help from so-called “mobile special teachers”; positioning in special class at regular school; positioning in special school connected with regular school in the same facilities; positioning in special schools-external and boarding ones.** (5)

За успешно спроведување на интеграцијата и нејзиното финансирање, во земјите што ја спроведуваат, донесени се национални програми, закони и стандарди во кои се содржани сите потребни услови и критериуми што треба да се применуваат во спроведување на интегративните процеси. (5, 8)

**ИСКУСТВАТА ВО РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА ВО ИНТЕГРАТИВНИТЕ
ПРОЦЕСИ, СПРОВЕДЕНИ НИЗ
ЦЕЛОКУПНИОТ СИСТЕМ НА
РЕХАБИЛИТАЦИЈАТА**

**1. ИНТЕГРАТИВНИ АКТИВНОСТИ
ПРЕД ДОНЕСУВАЊЕТО НА
МЕЃУНАРОДНИТЕ ДОКУМЕНТИ**

***a) Во Клиничкиот дел од системот
на рехабилитацијата***

Во периодот меѓу 70-те и 80-те години од минатиот век настанаа прогресивни движења и промени во детекцијата, дијагностиката и третманот. Се „избришаа“ колку што е можно „сегрегативните“ обележја (термините: категоризација, решенија, печати и сл.).

Дијагностиката им се довери на стручни установи, пред сè, во здравството. Во овој период се појавија и првите почетоци на раниот третман со вклучување на стручни тимови во работата. (9)

***b) Во Едукативниот дел од
системот на рехабилитацијата***

Првите интегративни активности во образованието се случува меѓу 50-те и 70-те години од минатиот век со отворањето на специјалните одделенија за деца со лесна психичка попреченост при редовните училишта за основно образование, кои работат до денеска и ги има околу 60-тина во државата со околу 500 ученици

For successful integration and its financing, in countries where it is implemented, national programs and laws and standards are adopted with all necessary conditions and criteria that should be applied in realization of the integrative processes. (5, 8)

**THE EXPERIENCES IN THE REPUBLIC OF
MACEDONIA
IN INTEGRATIVE PROCESSES, CARRIED
OUT THROUGH ENTIRE SYSTEM OF
REHABILITATION**

**1. INTEGRATIVE ACTIVITIES BEFORE
ADOPTING INTERNATIONAL
DOCUMENTS**

***a) In the clinical part of the system of
rehabilitation***

Progressive movements and changes in detection, diagnostics and treatment occurred in 70's and 80's of the last century. Elements of "segregation" were excluded, terms such as: categorization, decisions, seals and so on.

The diagnostics was entrusted to special institutions in the field of health. In this period, the first beginnings of early treatment with inclusion of professional teams in work appeared. (9)

***b) In the Educational part
of the system of rehabilitation***

The first integrative activities in education happened between 50's and 70's of the last century with establishing of special classes for children with easy psychological disabilities at regular schools for primary education, 60 schools are still working nowadays with about 500 pupils in the state.

Во овој период, исто така, голем број инвалидизирани младинци (со оштетен вид, слух, телесно инвалидни и др.), по завршувањето на специјалното основно образование се вклучија во редовните средни училишта. (9)

в) Во Социо-економскиот дел од системот на рехабилитацијата

Значителен број од слабовидните и слепите лица и нешто помал број од наглувите и глувите лица, како и од телесно инвалидните лица, што завршуваа средни, виши и високи училишта, се вработуваа на интелектуални работни занимања како и другите лица. За младинците со лесна психичка попреченост се создадоа услови за оспособување и вработување на мануелни занимања.

За умерено психички попречените се отворија посебни одделенија при посебните училишта за ученици со лесна психичка попреченост уште во 1985 година, а нешто подоцна, за лицата со тешка психичка попреченост се отворија посебни групи при установите за лица со умерена психичка попреченост.

Во заштитата на лицата со длабока психичка попреченост во 70-те години од минатиот век се создадоа просторни, материјални и кадровски услови за подобра здравствена заштита и нега, соодветна исхрана и услови за терапевтски третман (физиотерапија, музикотерапија, работна окупација и др.). (9)

During this period, a great number of youth with disabilities (damaged sight, hearing and physical disabilities and so on), after finishing the special primary education, were included in regular secondary schools. (9)

c) In socio-economic part of the system of rehabilitation

A significant number of people with poor vision or blind and fewer hard-of-hearing and deaf people, as well as people with physical disabilities, who finished secondary, high or higher schools, were employed at intellectual occupations as other people.

For the youth with easy physical disability conditions for training and employment for manual occupations were created.

For children with moderate psychical disabilities, special classes at special schools for pupils with moderate psychical disability were opened in 1985, and later on special groups with hard psychical disabilities were established at the institutions for people with moderate psychical disabilities.

In protection of people with deep psychical disabilities, in the 70's of the last century, facilities, material and staff conditions for better health protection and care, appropriate nutrition and conditions for therapeutic treatment (physiotherapy, music-therapy, work occupation and so on) were created. (9)

2. ИНТЕГРАТИВНИ АКТИВНОСТИ
ПО ДОНЕСУВАЊЕТО НА
МЕЃУНАРОДНИТЕ ДОКУМЕНТИ

a) Самоиницијативни активности

По прифаќањето на меѓународните документи во прво време се отпочна со неорганизирано и стихично интегрирање и откога тоа се согледа, на овој интегративен процес отпочна да му се пристапува стручно и организирано.

б) Организиран стручен пристап

- Во 1994 година од авторот на овој труд беа проучени интегративните искуства во десетина европски земји и беше напишана елаборација за овие искуства, објавена во посебна книга во 1995 година, по која на стручниот собир, што се одржа наредната година, се расправаше по изнесените согледувања и се побара да се применат европските позитивни искуства што беа наведени во изготвената елаборација; (9)
- Во 1998 година почна да се реализира проект за интеграција на деца со посебни образовни потреби во пет основни училишта од Бирото за развој на образованието, со финансирање од УНИЦЕФ и со поддршка на Министерството за образование и наука. Во Република Македонија се изведуваат уште два проекта за интеграција на деца со посебни образовни потреби од предучилишна возраст; (10)
- Во 1999 и 2000 година се реализира меѓународен проект за рана интервенција на слепи и тешко слабовидни деца до 7-годишна возраст меѓу Македонија и Холандија. Евалуацијата на резултатите од овој проект покажа дека раната интервенција кај децата успешно е изведена и е постигната поставената цел; (9)

2. INTEGRATIVE ACTIVITIES AFTER
ADOPTING INTERNATIONAL
DOCUMENTS

a) Self-initiative activities

After adopting international documents, at the beginning unorganized integration started, but later on this integrative process was approached more professionally and organizationally.

b) Organized professional approach

- In 1994, the author of this paper studied the integrative experience in ten European countries and wrote elaboration of these experiences, published in a special book in 1995 which were discussed on professional meeting the following year and it was stated that the positive European experiences mentioned in the elaboration should be implemented; (9)
- In 1998 started the Project for integration of children with special needs education at five primary schools, realized by the Bureau of Development in education, financed by UNICEF and with support of the Ministry of Education and Science. Two other projects for integration of children with special needs education at preschool age are carried out in the Republic of Macedonia; (10)
- In 1999 and 2000, an international project with participation of Macedonia and Holland on early intervention of blind and children with hard poor vision until the age of 7 was realized. The evaluation of this project results showed that early intervention with children was successfully performed and the aim was achieved; (9)

- Во февруари 2001 година почна да се реализира проект за деинституционализација на тешко психички попречени деца од Специјалниот завод во Демир Капија и тој е во тек; (11)

- Последниве години се отворија околу 20 центри за дневен престој за мали деца и за возрасни. (11)

Од досега изложеното може да се види дека нашата држава, не останала статички во воспоставувањето и непромениливоста во развојот на оваа дејност. Напротив, сето тоа се проучувало и се применувало според условите и можностите.

И покрај тоа, колку и да настојваме да има успех во интеграцијата, посебните училишта ќе треба и мора понатаму да останат и да работат, како што е тоа практика во некои европски земји од повеќе причини:

- Не се создадени сите услови за интеграција ;

- Во развојот на интеграцијата посебните училишта ќе треба да добијат нова улога како *ресурсни центри*, односно инструкторски установи со *мобилен дефектолошка служба* заради давање помош во редовните училишта и во семејствата со такви деца.

Посебните училишта сè повеќе ќе треба да бидат отворени за прием на потешки случаи за третман, школување и рехабилитација.

Поради сето тоа посебните училишта ќе треба поинтензивно да ја приспособуваат работата кон новите интенции; да подготвуваат соодветни програми за помош на децата со посебни образовни потреби и помош на нивните родители;

- In February, 2001, the project on deinstitutionalization of children with hard psychic disabilities from the Special institute in Demir Kapija started and it is still in process; (11)

- For the last few years, 20 centers for daily stay for both young children and adults were opened. (11)

From the above mentioned, we can conclude that our country did not stay static in establishing and developing this activity. On the contrary, it has been examined and implemented according to the conditions and possibilities.

However, no matter how much we try the integration to be successful, the special schools should exist and function in future as it is a practice in some European countries because of more reasons:

- All conditions for integration are not created;

- In development of integration, the special schools should gat new role as *resource centers*, i.e., institutions for instructors with *mobile Special Education and Rehabilitation Service* for assistance at regular schools and families with such children.

The special schools, having in mind all this, should to adapt more intensively their work towards new intentions; to prepare appropriate programs for help for children with special needs education and their parents;

обука на редовните наставници и на другите стручњаци во редовните училишта; да вршат доквалификација на своите стручни кадри за ваква работа; да овозможат кусотрајна или повремена стручна помош на вклучените ученици во редовните училишта; да воспостават потесна соработка со семејствата на таквите ученици и да им дават помош за продуктивно вработување.

Предлози

Врз основа на изложеното во врска со интегративните процеси на децата со посебни образовни потреби, се предлага:

1. Во најскоро време е потребно да се донесе Национална програма, Закон за интеграција, стандарди и системски решенија за финансирањето на овој процес;
2. Во постапката за интеграција треба да се почитуваат индивидуалните способности, интересите и можностите според видот и степенот на попреченоста на овие деца;
3. Секоја установа и друг облик за интеграција треба да вклучува дефектолози за работа со децата и со вработените, да обезбеди помошни технички средства според видот и степенот на попреченоста и да ги преодат архитектонските бариери;
4. Пред интеграцијата прејходно мора да бидат подготвени децата со и без посебни образовни потреби, нивните родители, учителите и да бидат донесени програми за работа со децата;

to train full-time teachers and other professionals in regular schools; to retrain their professional staff for such work; to enable short-term and temporal professional assistance to the included pupils in regular schools; and to establish closer cooperation with the families of such pupils and to give assistance for productive employment.

Proposals

On the basis of above mentioned in regard to integrative processes of children with special needs education, it is suggested:

1. A National program and Law on integration, standards and system of financing of this process should be adopted as soon as possible;
2. In the integration procedure, integrative abilities, interest and possibilities should be respected according to the kind and level of disabilities of these children;
3. Each institution and other form of integration should include special teachers to work with children and with the employees, provide supporting technical means according to the kind and level of disabilities and to overcome architectonic obstacles;
4. Before integration, children with or without special needs education should be prepared, as well as their parents and teachers, norms and programs for work with these children should be adopted;

5. Треба да се бараат нови алтернативни облици за интеграција, при што не треба да се укинуваат постојните, особено за потешко психички попречените, глувите и слепите деца со додатна попреченост како и за лицата со комбинирана инвалидност;

6. Посебните училишта и установи потребно е што побрзо да пристапат кон трансформација во ресурсни центри, односно во центри за помагање на редовните училишта.

5. New alternative forms for integration should be looked for, but the existing ones should not be revoked, especially for children with hard psychic disabilities, deaf and blind ones with additional disabilities and for people with combined disabilities;

6. The special schools and institutions should start with their transformation as soon as possible in resource centers, i.e., in centers for assistance to regular schools.

Литература / References

1. **Правилник** За оценка на специфичните потреби на децата со пречки во физичкиот или психичкиот развој во Република Македонија (Сл. Весник на РМ бр. 1776/2000)
2. **Soder M.** Social integration of mentally retarded children, European Seminar of the Social integration of mentally retarded children and adolescents, Нувинкаа Финланд, 1976.
3. **Novljan Egidia.** Razmishljanja o integraciji v svetu, Sodobna pedagogija, Ljubljana, 1993.
4. **Gojko Zovko.** Opche didaktichko metodichke napomene vazhne za rad s djecom s teshkochama u uvjetima odgojno obrazovne integracije, „Shkolske Novine“, Zagreb, 1984.
5. **Ајдински Љ.** Новини, искуства и тенденции во интеграцијата и нормализацијата на третманот, образованието и воспитанието, односно рехабилитацијата на хендикепираните лица, Струга 1995 год.
6. **UN:** Standard rules for equal possibilities of disabled people, UN, 1993.
7. **UNESCO:** Report on Salamanca special needs education, 1994.
8. **EU:** Report on European agency for development of specialized education, January 2003.
9. **Ајдински Љ, Андреевски В.** 50 години заштита, рехабилитација, воспитание и образование на лицата со пречки во развојот во Република Македонија, Скопје, 2001.
10. **Јачова З, Самарџиева Љ, Лесковски И.** Инклузија на децата со посебни потреби во редовните училишта, Македонско искуство, Списание „Образовни рефлексии“, бр. 3/2000 Скопје.
11. **Петров Р, Копачев Д, Такашманова Т, Нечев Ј.** Едукативните и социјалните активности со децата со тешка и длабока ментална ретардација насочени кон деинституционализацијата (искуства од проектот во Република Македонија), Дефектолошки дани-Зборник радова, Херцег Нови, 2002.